

В.М. Онегіна, д-р екон. наук, професор
Харківський національний технічний університет сільського
господарства ім. Петра Василенка

РОЛЬ ДЕРЖАВИ В СТАНОВЛЕННІ **СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КООПЕРАТИВІВ**

Постановка проблеми. Утвердження ринкових відносин та реалізація переваг економіки ринкового типу щодо ефективності розміщення та використання ресурсів безпосередньо залежить від успішності проведення ринкової інституціоналізації економіки. Реформування відносин власності, лібералізація господарської діяльності, структурна перебудова економіки мають бути доповнені створенням відповідних інститутів, які забезпечили б скорочення транзакційних витрат, утвердження певного порядку господарської діяльності та її форм. Саме інститути призначені, як точно визначив О. Яременко, сприяти «інтеграції та рівновазі відокремлених (локалізованих) елементів соціальної системи, єдність яких представлена не в безпосередній формі, а існує як проблема» [12]. Однією з форм ринкової інституціоналізації, як доводить досвід розвинутих країн і нашої країни кінця 19-го – поч. 20-го сторіччя, є кооперація. «Кооперування людство практикувало давно, розуміючи, що лише на засадах взаємодопомоги і виручки можна забезпечити своє існування. Значною мірою це стосується аграрної економіки як найбільш ризикової галузі», – відмічає М.Й. Малік [4, с. 103]. У 2002 р. Генеральна асамблея ООН прийняла спеціальну резолюцію 56/114 «Кооперативи в процесі соціального розвитку», в якій рекомендувала урядам країни всіляко підтримувати становлення кооперації, яка є важливим чинником зростання економік, подолання бідності, забезпечення продуктивної зайнятості. У США 30 % виробленої фермерами продукції реалізується через 3400 створених ними кооперативів. У Фінляндії кооперативи виробляють 74 % м'ясної продукції, 96 % молочної, 50 % яєць. У Франції 9 з 10 фермерів є членами кооперативів [7, с. 34]. Проте при підтвердженні важливості розвитку кооперації світовим досвідом, визнанні у програмних документах міжнародних організацій, урядів багатьох країн, у тому числі України, розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації відбувається в Україні занадто повільно. За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, на 01.07.2012 р. було зареєстровано в Україні 764

сільськогосподарських обслуговуючих кооперативи, в тому числі в Тернопільській області – лише 6, Миколаївській та Одеській – по 9, Донецькій – 10, Харківській – 12.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвитку наукової концепції кооперації присвятили свої праці багато економістів-аграрників. Сучасні проблеми становлення кооперативів в Україні розглядалися в працях В. Зіновчука, М. Маліка, В. Месея-Веселяка, Ю. Лузана та багатьох інших [3-6]. Але потребує конкретизації визначення ролі держави в підтримці розвитку кооперації при інверсійному типі формування ринкової економіки.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення пріоритетних заходів держави з розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. В 2012 р. в Україні налічувалося близько 4,5 млн господарств населення, частка їх у землекористуванні дорівнювала 45 %, у виробництві валової продукції сільського господарства – 48,2 %. Понад 70 % трудомісткої сільськогосподарської продукції, зокрема, картоплі (98 %), інших овочів (88 %), фруктів (86 %), молока (81 %), м'яса (46 %), вироблялося в Україні в господарствах населення та фермерських господарствах (яких налічувалося близько 41 тис.). Майже всі ці господарства не мають постійно діючих каналів реалізації продукції. Наслідком цього стає реалізація продукції на стихійних ринках або через посередників за безцінь, псування значної частини продукції. Орієнтовні щорічні втрати господарств населення від реалізації продукції за цінами нижчими за середні ринкові оцінюються від реалізації молока на рівні 10,5 млрд грн, м'яса – 7,4, овочів – 14,2, картоплі – 8,7 млрд грн, фруктів, ягід – 11,7 млрд грн [9]. За таких обставин важливим напрямом розбудови економіки аграрного сектора небезпідставно визнано в програмних документах уряду розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів як інститутів, які довели дієвість у ринковій економіці під час вирішення проблем скорочення транзакцій, підвищення ефективності виробництва та реалізації продукції дрібними сільськогосподарськими товаровиробниками, збільшення їх доходів.

У Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 р. [1], Державній цільовій економічній програмі підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 р. [2] було передбачено сприяння державою розвитку обслуговуючої кооперації сільськогосподарських товаровиробників, зокрема, створення сприятливих умов для формування та реєстрації неприбуткових

сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів; надання організаційної і фінансової підтримки створення кооперативних формувань сільськогосподарських товаровиробників; реалізація проектів створення сільськогосподарськими товаровиробниками мережі кооперативних елеваторів; державна підтримка формування кооперативних каналів збуту сільськогосподарської продукції; поліпшення матеріально-технічної бази обслуговуючих кооперативів; удосконалення нормативно-правової бази, що регламентує діяльність сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

Проте більшість передбачених заходів держави залишилися декларацією намірів на папері, передбачена Державною цільовою економічною програмою підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 р. фінансова підтримка кооперативів не була забезпечена. У 2010 р. з передбачених Державною програмою 632,7 млн грн для фінансування заходів підтримки кооперативів з Державного бюджету було виділено 7 млн грн, у 2012 р. – з передбачених 1300,9 млн грн виділено лише 5 млн грн [2, 9].

У 2012 р. із стартом Ініціативи «Рідне село», положення якої були розроблені в Міністерстві аграрної політики та продовольства України за участі Всеукраїнської асоціації сільських та селищних рад, профільних громадських організацій, представників аграрної науки, міжнародних експертів та аграріїв, посилилася увага держави до становлення кооперативів. Основними напрямками Ініціативи, за мету якої було визначено підвищення життя сільського населення через зміцнення сільської економіки, налагодження соціальної інфраструктури, поліпшення довкілля, стали:

- зміцнення економіки господарств населення, фермерських господарств;
- підтримка сільськогосподарської кооперації як дієвого шляху підвищення конкурентоспроможності малих та середніх виробників сільськогосподарської продукції.

З впровадженням Ініціативи у 2012 р. були внесені зміни у законодавчо-нормативну базу з питань діяльності кооперативів. Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17.07.1997 р. № 469/97 – ВР почав діяти в редакції Закону України від 20.11.2012 р. № 5495-VI. У нову редакцію Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» були внесені зміни стосовно визначення сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу, видів обслуговуючих кооперативів, принципів діяльності кооперативів, змісту статуту, а також запроваджено правила внутрішньогосподарської

діяльності сільськогосподарського кооперативу. Відповідно до чинного законодавства, сільськогосподарський обслуговуючий кооператив – це кооператив, що утворюється шляхом об'єднання фізичних та/або юридичних осіб – виробників сільськогосподарської продукції для організації обслуговування, спрямованого на зменшення витрат та/або збільшення доходів членів цього кооперативу під час провадження ними сільськогосподарської діяльності та на захист їхніх економічних інтересів [11]. Можливість надання послуг обслуговуючими кооперативами стороннім особам була виключена у новій редакції Закону у зв'язку з підкресленням статусу кооперативів як неприбуткових організацій [11]. Але ці зміни у законодавстві стосовно діяльності кооперативів не були доповнені змінами у Податковому кодексі [8], тому засновники кооперативів мають доводити у податкових органах неприбутковий характер їх діяльності. В світовій практиці доходи кооперативів виключені з оподаткування податком на прибуток, оскільки оподатковуються як доходи членів кооперативів. При цьому обмеження щодо надання послуг стороннім особам не передбачені. Нечіткість та подвійність норм законодавства обмежує розвиток кооперації в Україні.

Умовами ефективності інституціоналізації, як ми довели в дослідженнях, виступають комплексність інституціоналізації, тобто впровадження інститутів різних рівнів (правового поля, організаційних форм, норм поведінки) та забезпечення їх узгодженості між собою; відповідність інституту, що впроваджується формальній та субстанціональній раціональності; застосування активних стратегій впровадження інституту та забезпечення формування позитивного досвіду його використання; послідовна і прозора поведінка держави як головного суб'єкта інституціонального імпорту, її відповідність нормам, що закріплюються, неприпустимість подвійних стандартів та дискримінації [6]. Впровадження державних ініціатив з розвитку кооперації відбувається наразі в Україні з порушенням правил ефективної інституціоналізації. Правові норми є неузгодженими, відповідно вони не сприяють утвердженню нових організаційних форм та стандартів господарської діяльності. Канали реалізації сільськогосподарської продукції захоплюються та утримуються посередниками, дії яких зменшують попит на інститут кооперації, його відповідність формальній раціональності. Програмні заяви уряду не підкріплюються відповідним фінансовим забезпеченням. У відповідних постановках Кабінету Міністрів України щодо використання в 2012 р. коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки аграріям, сільськогосподарські обслуговуючі

кооперативи як безпосередні одержувачі підтримки були відзначені лише стосовно здешевлення на 90 % (без урахування ПДВ) сільськогосподарської техніки, обладнання вітчизняного виробництва (Постанова КМУ від 09.03.2011 р. №272 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів») та поставки техніки та обладнання з вирощування свиней та виробництва продукції тваринництва на умовах фінансового лізингу (Постанова КМУ № 648 від 28.07.2010 р. зі змінами «Про затвердження порядку використання коштів Державного бюджету для фінансової підтримки заходів АПК на умовах фінансового лізингу»). Члени кооперативів як фізичні особи мали можливість розраховувати на дотації за утримання та збереження молодняку великої рогатої худоби (Постанова КМУ від 02.03.2011 р. № 246), часткове відшкодування витрат на закупівлю установки індивідуального доїння при утриманні в своєму господарстві не менше трьох ідентифікованих та зареєстрованих в установленому порядку корів (Постанова КМУ від 02.03.2011 р. № 246), дотації за продану на переробні підприємства худобу (таж сама постанова). Фермерські господарства могли розраховувати на фінансову підтримку відповідно до Постанови КМУ від 25.08.2004 р. № 1102 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам». Для сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств передбачалося відшкодування вартості закуплених племінних телиць, нетелей та корів (Постанова КМУ від 02.03.2011 р. № 246), дотації за приріст продуктивності корів молочного та комбінованого напрямку (Постанова КМУ № 282 від 18.03.2009 р.). Для будь-яких суб'єктів господарювання, у тому числі фізичних осіб-підприємців, передбачалися кошти на розвиток виноградарства, садівництва та хмелярства (Постанова КМУ № 587 від 15.07.2005 р. у редакції від 17.04.2012 р.). Отже, сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи або їх члени безпосередньо були визначені як одержувачі державної фінансової підтримки лише в окремих постановах КМУ щодо використання коштів на підтримку аграріїв.

У 2012 р. Міністерством аграрної політики та продовольства України було ініційовано поширення інформації щодо діяльності про показовий (кращий) сільськогосподарський кооператив у областях країни. Всього було визначено 21 показовий (кращий) кооператив, у той час як у Дніпропетровській, Житомирській, Львівській, Миколаївській, Харківській, Хмельницькій, Чернівецькій областях кращого кооперативу

не було визначено. Напрямами діяльності цих кооперативів є переважно заготівля та реалізація молока (70 % від всіх показових кооперативів), надання послуг з обробітку ґрунту. Переважні напрями діяльності кооперативів мають бути враховані при розробці заходів державної підтримки розвитку кооперації.

Наприкінці 2012 р. Харківська обласна державна адміністрація провела опитування голів сільських та селищних рад стосовно стану та перспектив розвитку обслуговуючих кооперативів. Головними факторами, які стримують розвиток кооперації, були названі такі: брак коштів для створення (74,0 % з 438 опитуваних назвали найбільш впливовим фактором, 8,2 % – дуже впливовим); брак коштів для діяльності (42,3 % та 15,8 %, відповідно); відсутність інформації про переваги діяльності кооперативів (37,5 % та 10,0 %); стан законодавства (20,3 % та 16,0 %); відсутність лідерів (19,4 % та 25,1 %); труднощі з отриманням дозволів (18,1 % та 25,1 %).

Таким чином, головними перешкодами створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів селяни вважають брак фінансових коштів, відсутність лідерів, спроможних організувати кооператив, труднощі з отриманням дозволів, нечіткість та суперечливість законодавства.

Найбільш важливими формами державної підтримки, які сприяли б розвитку та створенню сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, опитувані назвали: фінансування закупівлі комбайнів (46,3 % та 8,7 %), тракторів (47,9 %, 9,8 %), іншої сільськогосподарської техніки (41,1 %, 10,7 %), обладнання для зберігання продукції (40,6 %, 19,9 %), обладнання для переробки (42,0 %, 18,0 %); пільгове кредитування (67,4 % та 9,4 %); пільгове оподаткування (65,3 % та 13,2 %).

Отже, забезпечення пільгового оподаткування та доступних кредитів, бюджетне фінансування закупівлі основних засобів селяни вважають найбільш важливими формами державної підтримки становлення обслуговуючої кооперації.

Висновки. Таким чином, під час становлення сільськогосподарської обслуговуючої кооперації держава має стати ініціатором формування нових інститутів та фундатором нових чітких правил взаємодій суб'єктів господарювання. При цьому для розвитку кооперації мають бути створені належні умови за рахунок насамперед таких заходів: визнання кооперативів як неприбуткових організацій не лише в законодавчо-нормативних актах стосовно кооперації, а й у Податковому кодексі, поширення пільгового режиму зі сплати ПДВ на сільськогосподарські

обслуговуючі кооперативи; включення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів до числа одержувачів компенсації відсотків за банківськими кредитами; надання бюджетної підтримки для закупівлі обслуговуючими кооперативами основних засобів; розміщення в Інтернеті та поширення друкованих матеріалів з типовими формами Статуту, Правил внутрішньогосподарської діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, документації, необхідної для одержання грантів, економічного обґрунтування створення кооперативів; забезпечення безоплатних консультацій в мережі аграрної освіти та дорадництва для засновників кооперативів щодо положень нормативно-правових актів, якими регулюється створення, реєстрація та діяльність кооперативів, економічного обґрунтування створення та діяльності кооперативів.

Бібліографічний список: 1. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 р.: затв. постановою КМУ від 19.09.2007 р. № 1158 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-п> 2. Державна цільова економічна програма підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 р.: затв. постановою КМУ від 3.06.2009 р. № 557 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.gov.ua/laws/show/557-2009-п> . 3. Малік М.Й. Науково-методичне забезпечення розвитку кооперації в аграрній сфері економіки / М.Й. Малік, Ю.Я. Лузан // Економіка АПК. – 2010. – № 12. – С. 103–108. 4. Малік М.Й. Проблемні питання розвитку кооперації та інтеграційних відносин в АПК // Економіка АПК. – 2010. – № 3. – С. 3–10. 5. Месель-Веселяк В.Я. Розвиток та ефективність організаційно-правових форм господарювання в сільському господарстві України / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2004. – № 11. – С. 18–24. 6. Онегіна В.М. Державне регулювання цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників / В.М. Онегіна. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2007. – 590 с. 7. Перспективные модели кооперации в АПК // АПК: Экономика, управление. – 2011. – № 9. – С. 31–39. 8. Податковий кодекс України в редакції Закону України від 02.12.2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.gov.ua/go/2755-17> 9. Програма розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на 2013–2020 рр.: проект [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.coop-union.org.ua/wp-content/uploads/ProgrammSOK_new_ver.pdf. 10. Про кооперацію: Закон України від 10.07.2003 р. №1087-IV [Електронний

ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/1087-15> 11. Про сільськогосподарську кооперацію Закон України від 17.07.1997 р. №469/97 – ВР в редакції Закону України від 20.11.2012 р. №5495-VI, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/469/97-вр>
12. Яременко О.Л. Інституційні засади перехідних процесів в економіці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.00.01 «Економічна теорія» / О.Л. Яременко. – Х., 1997. – 38 с.

Онегина В.М. Роль государства в становлении сельскохозяйственных кооперативов. Рассмотрено тенденции в становлении сельскохозяйственных обслуживающих кооперативов в Украине. Определены приоритетные меры государственного регулирования для активизации развития сельскохозяйственных кооперативов.

Onegina V. The Role of the State in the Development of Agricultural Cooperatives. The tendencies of the development of agricultural service cooperatives in Ukraine have been considered. The priorities of government activities for development of agricultural cooperatives have been defined.